

BRADLEY J. BIRZER: „DESPRE BASME”. UN COMENTARIU ASUPRA ESEULUI LUI TOLKIEN

Autor: Oana-Maria Voiculescu | 26 decembrie 2021

Un articol scris de Bradley J. Birzer pentru The Imaginative Conservative

Articol original: Tolkien's "On Fairy Stories": The Argument

J.R.R. Tolkien a susținut faptul că basmele, asemenea mitologiei, sunt o expresie a dorințelor și temerilor noastre cele mai adânci. Poveștile, departe de a fi fantastice, sunt unele dintre cele mai reale lumi posibile, amintindu-ne de adevărurile profunde ale existenței. Pentru J.R.R. Tolkien, basmul se definea ca o lume paralelă cu a noastră, ce împărtășește multe dintre regulile, normele, ideile și lucrurile specifice acesteia din urmă, dar care este mult mai bogată în minunății, în pericole, în frumuseți și în farmece.¹

Tărâmul poveștilor este unul întins, plin de înălțimi, abisuri și de multe alte lucruri: tot soiul de fiare și păsări se regăsesc acolo, mări fără de țărm și stele într-atât de multe, încât nu pot fi numărate. Pe acele meleaguri frumusețea este atât încântare, cât și pericol mereu prezent, iar bucuria și tristețea sunt la fel de ascuțite precum săbiile. Un om ajuns acolo s-ar putea socoti norocos pentru că i-a fost dat să privească acea lume, dar înseși bogăția și straniețea ei îl lasă fără cuvinte pe călătorul ce le-ar depăna misterul. Cât timp se află acolo, e bine să nu pună multe întrebări, ca nu cumva să se închidă porțile, iar cheile să se facă nevăzute.

Cele două lumi trăiau într-o armonie instabilă, anumiți indivizi – fie ei oameni sau elfi – având posibilitatea de a trece dintr-un loc în altul prin diferite căi de acces și porți. Cu toate acestea, a avertizat Tolkien, drumul spre Tărâmul poveștilor nu reprezintă nici calea spre cer, nici cea spre iad. Ar putea aduce însă cu purgatoriul și are, cu siguranță, un aer nepământesc. Poveștile, departe de a fi fantastice, sunt unele dintre cele mai reale lumi posibile. Ele sunt cât se poate de reale tocmai pentru că lucrurile reale există așa cum sunt cu adevărat. În sens platonice, pe Tărâmul poveștilor copacul este cu

adevărat copac (*Treebeard*²), vinul este cu adevărat vin, iar pâinea este cu adevărat pâine (*Lembas*³). Ceea ce înseamnă că între accidentele⁴ unui lucru și esența sa există diferențe ne semnificative, dacă există. Cu toate acestea, cei de pe Tărâmul poveștilor se prezintă deseori deghizați în ceea ce nu sunt, reușind astfel să încurce călătorul.

Cuvintele, definițiile și analizele au niște limite, a atras atenția Tolkien. Ele nu pot surprinde Tărâmul poveștilor în toată complexitatea lui. Cel ce este interesat de ținuturile sale nu ar trebui doar să călătorească spre și prin acestea, ci și să conștientizeze faptul că basmele, asemenea mitologiei, sunt o expresie a dorințelor și a temerilor noastre cele mai adânci.⁵

Filologia și-a pierdut statutul înalt pe care-l avea cândva printre formele de cunoaștere. Viziunea lui Max Müller conform căreia mitologia este o „maladie a limbajului” poate fi abandonată fără regrete. Mitologia nu este nici pe departe o boală, deși, ca mai toate lucrurile omenești, ea poate deveni bolnavă. S-ar putea spune, la fel de bine, că gândirea este o maladie a minții. Cu toate acestea, ar fi mai aproape de adevăr să susținem că limbile, în special limbile europene moderne, sunt o maladie a mitologiei. Dar, în pofida celor menționate mai sus, limbajul nu poate fi lăsat la o parte, pentru că, în lumea noastră, mintea întrupată, limbajul și poveștile coexistă.

Prin intermediul acestui pasaj-cheie, Tolkien și-a dezvăluit sinele umanist, cu desăvârșire creștin. Limbajul, miturile și poveștile sunt lucruri profund umane. Fără îndoială, este un drept natural al umanității acela de a plăsmui fantasticul, a proclamat el. Tolkien considera că ne înșelăm atunci când susținem că poveștile se adresează copiilor. În mod normal, basmele explorează cele mai dificile probleme ale oamenilor, iar copiii – priviți ca indivizi în curs de formare – nu au alt merit în afară de faptul că se încadrează în categoria oamenilor, fiind complet lipsiți de vreun fel de înțelegere specială asupra Tărâmului poveștilor. A fost doar un accident al istoriei faptul că basmele au devenit atât de strâns legate de copii. Cu toate acestea, a admis Tolkien, am face bine să ne însușim inocența unui copil atunci când pătrundem pe Tărâmul poveștilor.⁶

Copiii sunt meniți să se maturizeze și nu să devină asemeni lui Peter Pan. Ei trebuie să-și păstreze inocența și curiozitatea, dar e musai să înainteze pe drumul ce le-a fost dat: acel drum pe care fiecare dintre noi trebuie să-l străbată nu așteptându-i nerăbdător finalul, ci călătorind plin de speranță, fiindcă doar așa va putea ajunge, la un moment dat, la capătul lui. Totuși, este una dintre lecțiile basmelor (dacă se poate vorbi despre lecțiile unor lucruri care nu țin prelegeri) aceea că, deseori, suferința și conștiința morții îi pot conferi tânărului credul, nepriceput și egoist demnitate și, ocazional, chiar înțelepciune.

Artiștii și scriitorii care explorează Tărâmul poveștilor devin ceea ce Tolkien a numit „creatori secundari sau subcreatori”. Ei se comportă precum un ecou sau o umbră. După cum Dumnezeu este creatorul, omul – creația Sa – subcreează. Artiștii nu pot schimba aspectele și regulile fundamentale ale lumii, dar pot ajunge să-i sporească farmecul,

atunci când tratează în mod corespunzător poveștile și miturile. Subcreatorul „construiește o Lume secundară în care ești capabil să pătrunzi cu mintea. În interiorul său, tot ceea ce îți descrie este ‘adevărat’, căci se află în acord cu legile acelui univers. Prin urmare, îl crezi atâta vreme cât ești, cum s-ar zice, înăuntru. Căci, în momentul în care neîncrederea își face simțită prezența, vraja se rupe și magia – sau, mai bine zis, arta – încetează”.⁷ Tolkien a oferit exemplul zeului nordic Thor – zeul dreptății și al tunetului; purtătorul ciocanului magic (*Mjöllnir*).⁸

Atât timp cât va exista un Thor, mereu va fi și o poveste. În momentul în care povestea s-ar destrăma, ar rămâne doar tunetele pe care nicio ureche de om nu le-ar fi auzit până atunci. Ceva cu adevărat „înălțător” se întâlnește uneori în mitologie: divinitatea, dreptul la putere (diferit de posesia ei), datoria închinării; pe scurt – „religia”. Andrew Lang a spus, și este încă lăudat de unii pentru acest lucru, că mitologia și religia (în sensul strict al cuvântului) sunt două lucruri distincte care au devenit inseparabile, deși mitologia în sine este aproape lipsită de orice semnificație religioasă.

În sfârșit, a susținut Tolkien, este extrem de dificil să separi mitul de poveste și istoria de mit, deoarece acestea au aceleași origini. „Nu e surprinzător”, a continuat el, „faptul că termenul «vrajă» [n. trad. în original „spell”] înseamnă, în engleză, atât a istorisi o poveste, cât și o incantație a puterii aruncată asupra oamenilor vii”⁹. Din nou, acestea sunt, în esență, același lucru. Prin urmare, subcreatorul trebuie să-și folosească fără rețineri facultatea imaginației.¹⁰

Capacitatea minții de a crea imagini reprezintă un anumit lucru și ar trebui numită în mod corespunzător Imaginație. Percepția imaginii, înțelegerea implicațiilor sale și posibilitatea de-a o controla sunt aspecte necesare pentru exprimarea imaginii, ce pot varia în vivacitate și în forță. Cu toate acestea, ele înfățișează o diferență de grad a Imaginației, și nu o diferență de natură. Găsirea unei forme de expresie care oferă (sau pare a oferi) „consistența internă a realității” este cu certitudine un alt lucru și, prin urmare, are nevoie de un alt nume: Artă. Ea reprezintă legătura operațională dintre Imaginație și rezultatul final, Subcreație. Pentru scopul pe care-l urmăresc acum, am nevoie de un cuvânt care să denumească atât Arta subcreatoare în sine, cât și forma de expresie bizară și uimitoare, provenită din Imaginație, ce este specifică basmului.

Atunci când cineva își folosește în mod adecvat imaginația, credea Tolkien, el se apropie de perfecțiunea unei arte foarte înalte. Tolkien a mers chiar atât de departe încât a sugerat faptul că inventarea poveștilor fantastice, a miturilor, reprezintă o formă de „artă pură”, nu doar una măreață – în special atunci când artistul obține și păstrează pe tot parcursul operei „consistența internă a realității”, adică are abilitatea de a face vraja să pară reală și sinceră, să devină ceva semnificativ atât pentru el, cât și pentru spectator. „Fantasticul este făcut din Lumea primară, dar un bun meșteșugar își iubește materialul”, a argumentat Tolkien, „și are o înțelegere și un simț al lutului, al pietrei și al lemnului pe care doar arta făuririi i le poate oferi”¹¹. Tolkien a atenționat totuși că poveștile fantastice și miturile se exprimă cel mai bine prin cuvântul scris, și nu prin teatru sau prin artele vizuale. În artele vizuale, se temea el, artiștii pot fi tentați să

reprezintă fantasticul într-un mod extrem de întunecat și de morbid, făcând eforturi pentru a împiedica apariția luminii în tonul culorilor sau în economia operei. Mai mult decât atât, el s-a opus idolatrizării propriei subcreații, spunând că astfel cineva poate ajunge să creadă, în mod fals, că realizarea sa este egală sau superioară Creației. Pentru a preveni acest lucru, Tolkien a susținut că trebuie să fim înarmați cu rațiune.¹²

[Fantasticul] cu siguranță nu vatămă și nu insultă Rațiunea. De asemenea, acesta nu reduce apetitul pentru veridicitatea științifică sau capacitatea de a o recepta. Dimpotrivă. Cu cât este mai ascuțită și mai clară mintea, cu atât vor fi mai bune poveștile cărora ea le va da viață. Dacă oamenii ar ajunge vreodată într-o stare în care nu și-ar mai dori să cunoască adevărul (faptele, dovezile) sau nu ar mai putea să-l perceapă, atunci fantasticul ar dispărea până când ei ar fi vindecați. Dacă oamenii chiar ar ajunge într-o astfel de stare (și, din câte se pare, acest lucru nu e nici pe departe imposibil), Fantezia ar pieri, devenind doar Amăgire Morbidă.

Oricât de frumos ar fi Tărâmul poveștilor, dreptul nostru de a subcrea - la fel ca toate drepturile și bunurile omului - ar putea fi și, cel mai probabil, va fi pervertit. Basmele, credea Tolkien, îndeplinesc funcții profund umane în societate. În primul rând, ele ne amintesc de adevărurile profunde ale existenței. În unele dintre cele mai pătrunzătoare scrieri ale sale, Tolkien a afirmat:¹³

Învățăcelul ce se află la început de drum poate simți adesea că, în pofida tuturor eforturilor sale, nu reușește să adune decât câteva frunze - multe dintre ele rupte sau putrezite - din covorul așternut sub Arborele Poveștilor, ce căptușește întreaga Pădure a Zilelor. Munca sa pare zadarnică, doar o modestă înmulțire a gunoiului. La urma urmei, cine poate proiecta o nouă frunză? Toate tiparele - de la înmugurire până la înverzire - și toate culorile - de la cele privămăratice la cele tomnatice - au fost descoperite de alții cu mult timp în urmă. Ei bine, acest lucru nu este adevărat. Sămânța copacului poate fi plantată din nou în aproape orice sol, chiar și într-unul atât de uscat (cum spunea Lang) ca cel al Angliei.

Și totuși, Tolkien a reamintit cititorului, fiecare frunză sau sămânță nouă sunt unice în timp și în spațiu, oricât de mulți copaci ar fi produs frunze sau semințe de la momentul creației înapoi. Desigur, aici Tolkien a comparat, și nu în mod subtil, omul cu pomul. Dacă orice frunză e unică, atunci imaginați-vă cât de lipsită de seamăn este fiecare ființă umană înzestrată cu liber arbitru. Persoana dezvăluie un adevăr universal într-un mod particular. „Orice frunză - fie ea de stejar, de frasin sau de tufiș - este o întruchipare unică a tiparului general. Pentru unii, chiar anul acesta o frunză poate reprezenta Întruchiparea, prima văzută sau recunoscută, deși stejarii au tot făcut frunze pentru nenumărate generații de oameni”.¹⁴ Din nou, se poate observa cât de mult adevăr conține aceste vorbe, cât de bine descriu ele firea omului, înarmată cu liber arbitru. Observând atât universalul, cât și particularul din fiecare lucru - a continuat Tolkien - ne angajăm într-un proces de „recuperare”, ajungând în cele din urmă să vedem lucrul așa cum este el cu adevărat. „În basme am descoperit întâia oară puterea cuvintelor și miracolul tuturor lucrurilor: al pietrei, lemnului și fierului; al copacului și ierbii, al casei și focului

și, nu în ultimul rând, al pâinii și vinului”¹⁵. Nu este o întâmplare faptul că Tolkien a menționat de trei ori în eseul său termenii „pâine” și „vin”, dată fiind importanța transsubstanțierii atât în teologia catolică, cât și în concepția lui Tolkien asupra fantasticului.

Mai mult decât atât, a susținut Tolkien, subcreația permite adevărata evadare dintr-o lume periculoasă, caracterizată de lagăre de concentrare și bombe atomice.¹⁶

Căci la urma urmei, este posibil ca un om rațional, după o reflecție îndelungată (și cam lipsită de legătură cu lumea basmelor sau cu romantismul) să ajungă la condamnarea – fie ea exprimată și prin simpla tăcere a literaturii escapistice cu privire la acest subiect – lucrurilor progresiste precum fabricile, sau a mitralierelor și bombelor, ce par a fi cele mai naturale și inevitabile, ca să nu spunem fatale, produse ale acestora.

Doar temnicerii urăsc din tot sufletul evadarea, a remarcat Tolkien.

Aceste lucruri conduc la un altul cu mult mai măreț, anume consolarea finalului fericit – *eucatastrofa*¹⁷. În această privință, ca și în multe altele, Tărâmul poveștilor oferă o înțelegere creștină a lumii. Nu este surprinzător faptul că Dumnezeu a permis ca mântuirea să ia o formă atât de potrivită oamenilor, atât de potrivită creației Lui. Cu privire la subiectul în cauză, merită să-l cităm pe Tolkien fără să ne zgârcim¹⁸:

Aș îndrăzni să spun că, abordând Povestea Creștină din această perspectivă, am avut de mult intuiția (sentimentul de bucurie) că Dumnezeu a răscumpărat ființele corupte, oamenii, într-un mod care se potrivește cu natura lor ieșită din comun. Evanghelia conține un basm sau, mai bine spus, ea cuprinde o metapoveste ce înglobează esența tuturor basmelor. În textul evanghelic se regăsesc multe minuni deosebit de artistice, de frumoase și de emoționante; de-a dreptul „mitice” prin semnificația lor perfectă, autonomă. Și, printre toate aceste minuni, se află și cea mai măreată și mai desăvârșită eucatastrofă care ar putea fi vreodată închipuită. Această poveste a intrat însă în Istorie și în Lumea primară, dorința și aspirația subcreației devenind astfel împlinirea Creației. Nașterea lui Hristos este eucatastrofa istoriei omenirii. Învierea este eucatastrofa poveștii Întrupării. Așadar, povestea începe și se termină cu bine. Ea are, mai presus de orice, consistența internă a realității. Nu există nicio altă poveste pe care oamenii ar vrea mai mult să o creadă, și niciuna pe care atât de mulți sceptici să o fi considerat adevărată în baza meritelor ei. Arta acestei povești are tonul deosebit de convingător al Artei primare, adică al Creației. Respingerea ei duce fie la tristețe, fie la mânie.

NOTE

1. Pasajul următor este preluat din J.R.R. Tolkien, „On Fairy-Stories,” din *The Monsters and the Critics*, ed. Christopher Tolkien (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1983), p.109.
↑
2. *Treebeard* – personaj din „Stăpânul inelelor”, trilogia lui J.R.R. Tolkien. Pentru mai multe detalii, accesați: <https://lotr.fandom.com/wiki/Treebeard>. ↑
3. *Lembas* – un fel special de pâine făcut de către elfii din „Stăpânul inelelor”, trilogia lui

J.R.R. Tolkien. Pentru mai multe detalii, accesați: <https://lotr.fandom.com/wiki/Lembas>.

↑

4. Accident/Esență - Cei doi termeni se referă la proprietățile unui obiect. Esența este acea proprietate fără de care obiectul nu-și poate păstra identitatea. Ea se referă la natura obiectului în cauză. Aceasta este permanentă și intrinsecă. Accidentul este o proprietate particulară a obiectului, care poate varia. Spre exemplu, esența lui Socrate ar fi umanitatea (calitatea de om), iar toate caracteristicile sale individuale, care-l diferențiază de ceilalți indivizi (înălțime, greutate, vârstă etc.), ar constitui accidentele. [https://en.wikipedia.org/wiki/Accident_\(philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Accident_(philosophy)). ↑
5. Pasajul următor este preluat din J.R.R. Tolkien, „On Fairy-Stories,” din *The Monsters and the Critics*, ed. Christopher Tolkien (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1983), pp. 121-122. ↑
6. *Ibid.*, p.137. ↑
7. *Ibid.*, p.132. ↑
8. *Ibid.*, p.124. ↑
9. *Ibid.*, p. 128. ↑
10. *Ibid.*, p.138-139. ↑
11. *Ibid.*, p.147. ↑
12. *Ibid.*, p.144. ↑
13. *Ibid.*, p.145. ↑
14. *Ibid.*, p.145. ↑
15. *Ibid.*, p.147. ↑
16. *Ibid.*, p.150. ↑
17. *Euctastrofă* - termen inventat de Tolkien, ce se referă la schimbarea bruscă a evenimentelor de la sfârșitul unei povești, în așa fel încât protagonistul să scape de condamnarea teribilă și foarte plauzibilă care era anticipată. Pentru mai multe detalii, accesați: <https://en.wikipedia.org/wiki/Eucatastrophe>. ↑
18. Pasajul următor este preluat din J.R.R. Tolkien, „On Fairy-Stories,” din *The Monsters and the Critics*, ed. Christopher Tolkien (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1983), pp. 155-156. ↑

Imagine: Pixabay